

Krzysztof Janoszka

**DZIECI
JAKO OFIARY HANDLU LUDŹMI**

Szczytno 2013

RECENZENT

Prof. dr hab. Emil W. Pływaczewski

REDAKCJA WYDAWCY

Małgorzata Bukowska

Robert Ocipiński

PROJEKT OKŁADKI

Krzysztof Janoszka

© Wszelkie prawa zastrzeżone — WSPol Szczytno 2013

ISBN 978-83-7462-381-0

e-ISBN 978-83-7462-382-7

Druk i oprawa:

Wydział Wydawnictw i Poligrafii Wyższej Szkoły Policji w Szczytnie

12-100 Szczytno, ul. Marszałka Józefa Piłsudskiego 111

tel. 89 621 51 02, fax 89 621 54 48

e-mail: wwip@wspol.edu.pl

Objętość: 12,79 ark. wyd.

SPIS TREŚCI

WSTĘP	9
--------------------	----------

ROZDZIAŁ I

CHARAKTERYSTYKA ZJAWISKA HANDLU DZIEĆMI.....	13
---	-----------

1.1. Zarys historyczny niewolnictwa.....	13
1.2. Przegląd definicji pojęć związanych z handlem dziećmi i innymi formami ich wykorzystania	17
1.3. Formy wykorzystywania dzieci — ofiar handlu	28
1.3.1. Handel dziećmi w celu ich wykorzystywania seksualnego	28
1.3.2. Handel dziećmi w celu ich wykorzystywania do żebractwa i popełniania przestępstw	32
1.3.3. Handel dziećmi w celu ich zmuszania do pracy.....	34
1.3.4. Handel dziećmi w celu pozyskiwania ich organów	34
1.3.5. Handel dziećmi wykorzystywanymi do nielegalnej adopcji	36
1.4. Polskie i międzynarodowe regulacje prawne dotyczące handlu dziećmi	38
1.4.1. Prawo międzynarodowe.....	38
1.4.2. Prawo polskie.....	42

ROZDZIAŁ II

HANDEL DZIEĆMI W POLSCE I NA ŚWIECIE	51
---	-----------

2.1. Czynniki ryzyka i determinanty handlu dziećmi.....	51
2.2. Skala i występowanie zjawiska.....	53
2.3. Handel dziećmi w Polsce (dane statystyczne).....	55
2.3.1. Dane statystyczne Komendy Głównej Policji	56
2.3.2. Dane statystyczne Prokuratury Generalnej	60
2.3.2. Dane statystyczne Straży Granicznej	63
2.4. Handel dziećmi w innych krajach na świecie.....	64
2.4.1. Europa.....	65
2.4.2. Ameryka Północna	66
2.4.3. Azja	69
2.4.4. Afryka.....	71

ROZDZIAŁ III

SPRAWCA I OFIARA	73
3.1. Szczególna forma relacji między sprawcą — handlarzem a ofiarą — dzieckiem	73
3.2. Charakterystyka sprawców handlu dziećmi.....	73
3.3. <i>Modus operandi</i> sprawców handlu dziećmi	74
3.4. Dzieci — ofiary handlu ludźmi i ich sytuacja.....	76
3.4.1. Dziecko cudzoziemskie bez opieki jako potencjalna ofiara handlu ludźmi.....	78
3.4.2. Dziecko jako świadek szczególnej troski	83
3.5. Konsekwencje ponoszone przez dziecko — ofiarę handlu	85
3.6. Identyfikacja i kontakt z dzieckiem — ofiarą handlu	87

ROZDZIAŁ IV

ZAPOBIEGANIE HANDLOWI DZIEĆMI I JEGO ZWALCZANIE.....	93
4.1. Działania podejmowane wobec procederu handlu ludźmi (ze szczególnym uwzględnieniem handlu dziećmi)	93
4.2. Rola instytucji rządowych	95
4.2.1. Zespół do spraw Zwalczenia i Zapobiegania Handlowi Ludźmi	95
4.2.2. Ministerstwo Spraw Wewnętrznych	96
4.2.3. Policja.....	96
4.2.4. Straż Graniczna	99
4.2.5. Prokuratura.....	103
4.2.6. Państwowa Inspekcja Pracy.....	104
4.2.7. Wojewodowie.....	104
4.3. Rola organizacji pozarządowych	105
4.3.1. Fundacja Dzieci Niczyje.....	105
4.3.2. Fundacja przeciwko Handlowi Ludźmi i Niewolnictwu „La Strada”	106
4.3.3. Fundacja ITAKA — Centrum Poszukiwań Ludzi Zaginionych.....	107
4.4. Organizacje zaangażowane w zapobieganie handlowi dziećmi na świecie	113
4.4.1. Komitet Praw Dziecka Narodów Zjednoczonych	113
4.4.2. End Child Prostitution, Child Pornography and Trafficking of Children for Sexual Purpose.....	114
4.4.3. Terre des Hommes	114
4.4.4. Anti-Slavery International.....	115
4.4.5. Child Rights Information Network.....	115

4.4.6. ChildRight	116
4.4.7. Unia Europejska.....	116
4.4.8. Rada Europy	116
4.4.9. Program Daphne III.....	117
4.4.10. Telefon alarmowy	117
4.4.11. ChildONEurope.....	117
4.4.12. United Nations International Children's Emergency Fund	118
4.4.13. International Organization for Migration (Międzynarodowa Organizacja do spraw Migracji).....	118
4.5. Interwencja i pomoc dzieciom — ofiarom handlu	119

ROZDZIAŁ V

PROBLEM HANDLU DZIEĆMI W ŚWIELE WYNIKÓW BADAŃ

EMPIRYCZNYCH	123
5.1. Metodologia badań.....	123
5.1.1. Założenia i problemy badawcze	123
5.1.2. Źródła i metody wykorzystywane w badaniach.....	124
5.2. Studium przypadku na podstawie analizy sprawy karnej dotyczącej handlu dziećmi.....	125
5.3. Wywiady i rozmowy z ekspertami.....	139
5.3.1. Informacje uzyskane podczas rozmowy z Tomaszem Piechockim z Centralnego Zespołu dw. z Handlem Ludźmi.....	139
5.3.2. Informacje uzyskane podczas rozmowy z przedstawicielem Straży Granicznej — mjr. Tomaszem Nowakiem	140
5.3.3. Informacje uzyskane podczas rozmowy z członkami Zespołu dw. z Handlem Ludźmi Komendy Wojewódzkiej Policji w Krakowie	141
5.3.4. Informacje uzyskane podczas rozmowy z członkiem Zespołu dw. z Handlem Ludźmi Komendy Wojewódzkiej Policji we Wrocławiu	142
5.3.5. Wywiad autorski z prof. dr. hab. Dariuszem Patrzałkiem przeprowadzony 13 marca 2012 r. w Uniwersyteckim Szpitalu Klinicznym im. Jana Mikulicza-Radeckiego we Wrocławiu	142
5.4. Badania ankietowe dotyczące znajomości problematyki handlu ludźmi (ze szczególnym uwzględnieniem handlu dziećmi)	151
5.4.1. Znajomość problematyki handlu dziećmi wśród pracowników ośrodków adopcyjno-opiekuńczych i placówek opiekuńczo-wychowawczych mieszczących się w Warszawie, Krakowie i we Wrocławiu.....	151

5.4.2. Badanie znajomości problematyki handlu ludźmi wśród policjantów służby prewencyjnej i dyżurnej w Warszawie, Krakowie i we Wrocławiu	169
5.4.3. Badanie znajomości problematyki handlu ludźmi wśród opinii publicznej	187
ZAKOŃCZENIE	209
SPIS TABEL I WYKRESÓW	213
BIBLIOGRAFIA	217
Literatura	217
Inne źródła	218
Wykaz aktów prawnych	218
PODZIĘKOWANIA	223
ENGLISH SUMMARY	
CHILDREN AS VICTIMS OF HUMAN TRAFFICKING.....	225
ANEKS	227
Rysunki	227
Sposoby kupowania dzieci lub omijania prawa i procedury adopcyjnej....	233
Analiza prasy — przegląd publikacji prasowych dotyczących handlu dziećmi.....	235
Przydatne linki i adresy e-mail	239
Baza kontaktowa.....	241
Plakaty informacyjne i zdjęcia.....	242
Załączniki.....	251

Dedykuję wszystkim ofiarom handlu ludźmi,
w szczególności dzieciom

WSTĘP

Jeżeli najbardziej niewinne i bezbronne dziecko nie może czuć bezpiecznie w jakimś społeczeństwie, wówczas już nikt bezpiecznie czuć się w nim nie może.

Kardynał Stefan Wyszyński

Troska o dziecko jest pierwszym i podstawowym sprawdzianem stosunku człowieka do człowieka.

Jan Paweł II

Zacytowane powyżej słowa dwóch niewątpliwie ważnych autorytetów oddają w pewnej mierze to, jak wyglądają w dzisiejszych czasach stosunek człowieka do człowieka i nasze bezpieczeństwo. Można by je nazwać bezpieczeństwem pozornym, gdyż wiele złych rzeczy dzieje się gdzieś obok nas, ale my ich nie widzimy... lub nie chcemy widzieć. Wolimy żyć w świecie pozorów — bo tak jest łatwiej. Trudno jest wykrzesać z siebie odrobinę wysiłku, żeby zgłębiać rzeczywistość. Nie mamy czasu ani chęci, by się zastanawiać nad problemami, które nie dotyczą nas bezpośrednio. Dopiero, gdy jesteśmy chorzy, uświadamiamy sobie, jakim szczęściem jest bycie zdrowym. Mało kogo obchodzą inni, nieznani ludzie — ich problemy i trudności. Coraz bardziej ludzkie życie traci na znaczeniu. Przestaje już być takie ważne, gdy nie jest to życie nasze lub naszych bliskich. W zwykłej codzienności, gdy przechodzimy obok setek ludzi, nie zdajemy sobie sprawy z ich prawdziwej wartości. Postrzegamy ich tylko jako chodzące istoty, zmierzające do jakiegoś celu. Gdy przyjrzymy się jednak uważniej jakiejś osobie i podejmiemy do niej z pewnym indywidualizmem, dopiero wtedy poznajemy jej wyjątkowość i ogromną wartość.

Każdy na swój sposób próbuje szukać szczęścia w tym nie do końca szczęśliwym świecie. Czasami jednak, myśląc o sobie, zapominamy o innych. Mało kto dzisiaj reaguje na łamanie prawa albo zasad współżycia społecznego. Widzimy tylko to, co chcemy widzieć, od innych — niewygodnych dla nas spraw — odwracamy wzrok i chętnie o nich zapominamy. Skutkiem tego jest to, że większość ludzi ma wypaczony obraz świata; czerpie o nim wiedzę jedynie ze środków masowego przekazu — telewizji czy Internetu, które niejednokrotnie zniekształcają albo podają nieprawdziwe informacje. Społeczeństwo coraz bardziej podatne jest na manipulację. Niektórzy nawet twierdzą, że dziś istnieje tylko jedno zdanie, które formowane przez kilka dni staje się zdaniem wszystkich. A jak wiadomo, cytując słowa Waltera Lippmanna: „tam, gdzie wszyscy myślą tak samo, nikt nie myśli zbyt wiele”. Przez to wiele rzeczy jest niedostrzegalnych dla przeciętnego

człowieka. Niestety, żyjemy w świecie przekłamania sięgającego od światowej polityki do przyziemnych spraw. Żyjemy w epoce „kiedy w życiu publicznym uczciwe zwie się naiwnym, a szczere głupim” (Kazimierz Przerwa-Tetmajer). Bardzo często okazuje się, że pewne rzeczy wyglądają zupełnie inaczej niż w rzeczywistości, a w polityce najczęściej liczą się tylko władza, wpływy i różne interesy. Człowiek i jego dobro schodzą na dalszy plan.

Od pewnego czasu na świecie dzieje się wiele bardzo niepokojących rzeczy, dużo skrajnych sytuacji się nasila. A może dzieją się one już od dawna, tylko teraz są bardziej widoczne? Czy zwykli ludzie mogą coś zrobić? Wydaje się, że każdy może coś zrobić, wystarczy tylko chcieć i wydobyć z siebie odrobinę zainteresowania. Może nie powinno się stawiać pytania o to, co dzieje się ze światem, ale raczej — co dzieje się z nami... Żyjemy w czasach, kiedy indywidualność, duchowość i wnętrze człowieka są deptane. Należałoby się zastanowić, w jakim stopniu w dzisiejszych czasach jesteśmy w rzeczywistości wolnymi ludźmi, kierującymi się własną wolą, a w jakim stopniu tylko nam się tak wydaje i manipulowani żyjemy w świecie pozorów. Bo jak powiedział kiedyś Mahatma Gandhi: „szczytem niewolnictwa jest sytuacja, w której człowiek, będąc zniewolonym, nadal myśli, że jest wolnym”.

Jedną z niedostrzegalnych dla wielu osób spraw jest handel ludźmi, a ściślej — o czym traktuje niniejsza praca — handel dziećmi. Jest to niewątpliwie jeden z najtrudniejszych problemów współczesnego świata. Niewolnictwo jednak wciąż istnieje, zazwyczaj poza świadomością zwykłych ludzi i mediów. Mało kto sobie uzmysławia, że ofiarami handlu ludźmi mogą być matki z dziećmi zebrzące na ulicach polskich miast, że dzieci są wykorzystywane na wszystkie możliwe sposoby w celu osiągnięcia korzyści i zaspokajania popędu seksualnego, że część zaginionych dzieci, które nigdy nie wróciły do domu, mogła paść ofiarą tego procederu. Okazuje się, że ofiarą handlu ludźmi może stać się każdy. Proceder ten jest poważnym naruszeniem praw człowieka, a zaangażowane są weń najlepiej zorganizowane i zakonspirowane grupy przestępcze. Problem handlu ludźmi — tym bardziej handlu dziećmi — rodzi też pytanie o kondycję ludzką i stan naszego człowieczeństwa, często określanego mianem „ucywilizowanego”. Trudno nazwać człowiekiem kogoś, kto krzywdzi dziecko w celu osiągnięcia korzyści majątkowych, kto wykorzystuje seksualnie dziecko, po czym pozbawia je życia, oddając strzał prosto w głowę, kto uśmierca dziecko, by pozyskać jego organy. Jeśli ktoś traktuje człowieka — tym bardziej dziecko — jak rzecz, to trzeba sobie zadać pytanie, czy sam się już tą rzeczą nie stał. I ciężko się zgodzić tutaj ze stwierdzeniem (w pewnym sensie chyba jednak prawdziwym), że to nie człowiek jest zły, tylko jego czyny. Jeśli miarą człowieczeństwa jest nasz stosunek do zwierząt, to czego miarą jest stosunek do nas samych, a tym bardziej do dzieci? Dzieci będące ofiarami handlu ludźmi mogą poznać życie tylko z najgorszej strony — świata pełnego okrucieństwa i strachu. Nie ma gorszego przestępstwa od przestępstwa przeciwko dziecku. Troska o dziecko jest nie tylko pierwszym i podstawowym

sprawdżianem stosunku człowieka do człowieka, ale także państwa do społeczeństwa. Niestety, zdarza się, że w naszym kraju nie są przestrzegane nawet podstawowe prawa dziecka, a dobro dziecka nie zawsze stoi na pierwszym miejscu. Trzeba sobie zadać pytanie, co jest ważniejsze dla państwa od zdrowia i życia dziecka? Budowa nowych dróg, profesjonalizacja armii czy może własne interesy rządzących? Ktoś powie, że codziennie wiele osób ginie na polskich drogach z powodu ich złego stanu. Jest tylko jedna różnica — to jest świat dorosłych, a dziecko nie ma nań żadnego wpływu i nie ma możliwości, żeby się bronić. Dlatego nie może być ważniejszych rzeczy od zapewnienia dziecku podstawowych praw, możliwości rozwoju i bezpieczeństwa.

Handel dziećmi jest tylko jednym z wielu problemów współczesnego świata, jest tylko kroplą w morzu zła, jakie obecnie istnieje. Ale z pewnością jest złem, które należy wypłenić. Niniejsza praca dotyczy tego właśnie zagadnienia. Postanowiono skupić się w niej na ofiarach dzieciach, gdyż są one najbardziej bezsilne i bezbronne wobec tego procederu oraz ponoszą w jego wyniku najdalej idące konsekwencje, które często rzutują na całe ich życie. Przygotowanie pracy nie było zadaniem łatwym ze względu na dosyć niedawne oficjalne zainteresowanie się świata tą problematyką i znikomy stan badawczy. Autor wyraża nadzieję, że podołał zadaniu, a jego praca przyczyni się do rozwoju wiedzy o problematyce handlu dziećmi oraz zainteresuje kilka osób.

Celem i głównym założeniem pracy było przedstawienie ogólnej charakterystyki zjawiska handlu dziećmi — łącznie z przybliżeniem regulacji prawnych oraz systemu zapobiegania temu procederowi i jego zwalczania. Charakterystyka ta została zaprezentowana w pierwszej części pracy (rozdz. I–IV), którą przygotowano, opierając się głównie na istniejącej na ten temat literaturze.

Najbardziej jednak twórcza jest część druga pracy (rozdz. V), w której przedstawiono wyniki badań własnych. Chciano uzyskać odpowiedzi m.in. na następujące pytania: ile jest stwierdzonych w Polsce przypadków handlu dziećmi i jakich form najczęściej dotyczą, jak wygląda eliminowanie handlu ludźmi w praktyce funkcjonariuszy organów ścigania, a także jakie są największe problemy w identyfikacji ofiar i w zwalczaniu tego procederu.

W pierwszym rozdziale, który rozpoczyna część teoretyczno-badawczą pracy, znalazły się krótki zarys historyczny, podstawowe definicje, formy wykorzystywania dzieci — ofiar handlu ludźmi oraz regulacje prawne zarówno krajowe, jak i międzynarodowe.

Rozdział drugi ukazuje przyczyny i determinanty handlu dziećmi. Zaprezentowane zostały skala i występowanie zjawiska, a także to, jak wygląda ten problem w poszczególnych krajach — w Polsce i na świecie.

W rozdziale trzecim scharakteryzowano sprawców handlu dziećmi i jego ofiary, szczególną formę relacji, jaka ich łączy, *modus operandi* (sposób, metody działania) sprawców oraz konsekwencje ponoszone przez dziecko, które stało się ofiarą handlu ludźmi.

System instytucjonalny składający się na zwalczanie handlu dziećmi i zapobieganie mu został przedstawiony w rozdziale czwartym.

Rozdział piąty — najistotniejszy — rozpoczyna część praktyczno-badawczą pracy. Zostały w nim przedstawione wyniki badań empirycznych, które podzielono na trzy części. Czytelnik odnajdzie tutaj analizę sprawy karnej dotyczącej przestępstwa handlu ludźmi, w której ofiarą była osoba małoletnia, a także rozmowy i wywiady z ekspertami. Będzie mógł również zapoznać się z wynikami badań ankietowych dotyczących znajomości problematyki handlu ludźmi (ze szczególnym uwzględnieniem handlu dziećmi) wśród trzech grup respondentów: 1) pracowników ośrodków adopcyjno-opiekuńczych i placówek opiekuńczo-wychowawczych, 2) policjantów służb prewencyjnej i dyżurnej oraz 3) szeroko rozumianej opinii publicznej.

ROZDZIAŁ I

CHARAKTERYSTYKA ZJAWISKA HANDLU DZIEĆMI

Jest tylko jeden tchórz na ziemi — ten, który boi się wiedzieć.
W.E.B. Du Bois

Wielu ludzi patrzy, ale tylko nieliczni widzą.
Monty Roberts

1.1. Zarys historyczny niewolnictwa

Niewolnictwo pojawia się na wszystkich kontynentach i we wszystkich epokach w dziejach ludzkości. Istotą tej pierwszej w historii formy wyzysku jest stosunek zależności polegający na tym, że pewna grupa ludzi stanowi własność innych ludzi (lub instytucji), którzy mogą nimi swobodnie rozporządzać¹. Niewolnikiem będzie zatem człowiek całkowicie zależny od drugiego człowieka. Zniewolenie może oznaczać sytuację prawną lub faktyczną. W sytuacji prawnej znajdzie się osoba, która w świetle prawa jest czyjąś własnością, natomiast sytuacja faktyczna oznacza, że osoba znajduje się w faktycznym posiadaniu drugiego człowieka i ten stan rzeczy nie jest uregulowany prawnie.

W starożytności niewolnictwo odgrywało zasadniczą rolę produkcyjną oraz przyczyniło się do rozwoju kultury w Imperium Rzymskim. Źródła podają istnienie niewolnictwa w cywilizacjach Bliskiego Wschodu, jednak najlepiej znany nam jest świat śródziemnomorski — starożytnej Grecji i Rzymu, gdzie niewolnictwo było najbardziej rozpowszechnione. Głównym źródłem dopływu niewolników były wyprawy wojenne i nabywanie ich od okolicznych ludów. Rzadziej były to niewola za długi, samosprzedaż czy też porwania. Człowiekiem zniewolonym stawał się również potomek niewolnika oraz dziecko sprzedane lub porzucone przez swoich rodziców. „Zgodnie z greckim prawem rodzinnym dziecko narodzone w legalnym małżeństwie dopiero wtedy uzyskiwało wszelkie prawa wynikające z tego pochodzenia, kiedy zostało uznane przez ojca, tzn. uniesione przez niego na rękę. Jeżeli ojciec tego gestu nie dokonał, dziecko nie należało do rodziny i najczęściej bywało porzucone na miejscu często przez ludzi uczęszczanym. Tego typu dzieci — właściwie niemowlęta, bardzo często były podejmowane nie przez ludzi chcących je zaadoptować, lecz przez tych, którzy w ten sposób chcieli wychować dla siebie niewolnika”². Dziewczynki były znacznie częściej porzucane

¹ *Encyklopedia powszechna PWN*, Warszawa 1985, s. 277.

² I. Biezuńska-Małowist, M. Małowist, *Niewolnictwo*, Warszawa 1987, s. 34.

niż chłopcy — zapewne z tego względu, że mniej przydawały się do pracy wymagającej siły fizycznej, w związku z tym ojcowie woleli mieć syna niż córkę. Wszystkie dzieci były jednak poszukiwanym „towarem”. W świetle greckiego prawa, jeśli dzieci nie zostały uznane przez ojca, to posiadały status prawny matki³. Potomkowie niewolnicy i człowieka wolnego byli więc niewolnikami, chyba że ojciec zdecydował o ich wyzwoleniu.

Rozpowszechniony obyczaj porzucania dzieci i przejmowania nad nimi opieki przez osoby chcące mieć niewolnika był spowodowany z jednej strony tym, że rodziców nie stać było na utrzymanie kolejnego dziecka lub też nie było im ono do niczego potrzebne, z drugiej zaś — jak już wspomniano — dzieci były bardzo cenionym towarem. „Małe dzieci — 8, 9-letnie mogły pomagać przy różnych pracach, od 12 lat wykonywały już wiele czynności. Koszt wyżywienia dziecka nie był duży w porównaniu z niewolnikiem dorosłym, a wydatki ponosiło się stopniowo, co dla wielu właścicieli było łatwiejsze niż jednorazowy wydatek dużej sumy”⁴. Zniewolone dzieci najczęściej były przeznaczone do pracy w domu oraz w warsztatach rzemieślniczych (po wcześniejszym oddaniu dziecka na naukę rzemiosła do wykwalifikowanego rzemieślnika). Najciężej miały te, które pracowały w kopalni (gdzie wynosiły urobek) oraz na polach.

Niewolnicy wobec prawa byli traktowani jak przedmiot własności swego pana, który mógł nimi swobodnie rozporządzać. Z reguły więc nie posiadali żadnych praw. Rzymianie określali ich jako „narzędzia obdarzone mową”, a słynne zdanie Arystotelesa, że „niewolnik jest ożywionym narzędziem, a narzędzie martwym niewolnikiem”, doskonale odzwierciedla stosunek ludzi wolnych do niewolników. Dla ludzi antyku niewolnictwo było zjawiskiem naturalnym, bez którego nie wyobrażano sobie funkcjonowania. Wielu niewolników nie było zadowolonych ze swego losu, byli nieludzko traktowani, a ich pragnieniem była wolność, do której mogły prowadzić: wyzwolenie przez pana, ucieczka albo bunt.

Z czasem zaczęto uznawać równość ludzi w chwili urodzenia i lepiej traktować niewolników. Ustanowiono nowe uregulowania prawne mające na celu poprawę ich bytu. Spowodowane to było zarówno uznaniem ludzi zniewolonych za istoty posiadające duszę, jak i chęcią zapobiegnięcia ucieczkom oraz buntom, które z powodu okrutnego traktowania zdarzały się dosyć często.

W okresie średniowiecza znaczenie niewolników zmalało. Nie odgrywali oni zasadniczej roli w gospodarce, gdzie dominowały stosunki feudalne. Niewolnictwo występowało głównie na ziemiach dawnego cesarstwa rzymskiego i w krajach islamu. Ludzie zniewoleni w większym stopniu zajmowali się pracami domowymi i polowymi. Ich siła była również wykorzystywana w kopalniach złota. Ważną rolę odgrywało także niewolnictwo wojskowe, z niewolników rekrutowano

³ Tamże, s. 36.

⁴ Tamże, s. 56.

np. oddziały elitarne w krajach muzułmańskich. Niewolników pozyskiwano głównie z krajów słowiańskich i z Afryki. Niewolnictwo istniało też na ziemiach polskich, najczęściej w formie uzależnienia ludności chłopskiej od klasy panującej.

Nowożytność przyniosła wiele zmian, szczególnie w gospodarce, dzięki pracy niewolników. Wraz z ekspansją terytorialną państw europejskich, poczynając od 1492 r. i odkrycia Ameryki Północnej przez Krzysztofa Kolumba, rozpoczęły się próby przymuszenia ludności tubylczej do niewolniczej pracy. Z czasem zaczęto uzupełniać niedobory niewolników rdzennego pochodzenia importem z Afryki. Od XV do XIX w. z Czarnego Łądu do obu Ameryk wywiezionych zostało ok. 13 mln zniewolonych Afrykańczyków. Wielu z nich umierało podczas nieludzkiej przeprawy przez Atlantyk. Po dotarciu na miejsce wykorzystywano ich przede wszystkim na wielkich plantacjach oraz jako służbę domową. Mimo że bardzo ciężko pracowali, przeważnie byli źle traktowani i poniżani. Obchodzono się z nimi jak z towarem, przedmiotem transakcji, który można było kupić na specjalnie organizowanych targach niewolników. Często się zdarzało, że rozdzielano całe rodziny, nawet dzieci i ich rodziców. Choć w teorii dzieci do lat 10 nie wolno było oddzielać od matek⁵, zdarzało się, że i tak spotykał je ten smutny los. Niewolnikom nie pozwalano opuszczać plantacji czy domu pana bez jego zgody, ich świadectwo w sądzie nie miało mocy prawnej, a w razie popełnienia jakiegokolwiek przestępstwa wymierzano im kary znacznie surowsze niż ludziom wolnym⁶. Często poddawano niewolników katechizacji i chrzczono. Ci, którzy przyjęli wiarę, stawali się nierzadko bardzo religijni, co pomagało im nieraz przetrwać trudne czasy. Niewolnictwo szeroko rozpowszechnione było również w krajach muzułmańskich, gdzie jedną z form zniewolenia było świadczenie usług seksualnych przez niewolnice będące własnością bogatych muzułmanów, w specjalnie utrzymywanych haremach⁷.

Z czasem zaczęto dostrzegać, że niewolnictwo jest czymś niemoralnym i złym. W XVIII w. powstaje pierwszy ruch abolicjonistyczny, którego głównym celem jest zniesienie niewolnictwa. W wielu krajach, poczynając od Francji w 1794 r., zniesiono zależność od „panów”. W USA wyzwolenie przyniosła wojna secesyjna i rok 1865, kiedy to zniesiono niewolnictwo na terenie całego kraju. W 1926 r. Liga Narodów uchwaliła konwencję w sprawie niewolnictwa, zakazującą handlu niewolnikami. Kolejnymi ważnymi dokumentami były Powszechna deklaracja praw człowieka ONZ z 1948 r. oraz Konwencja o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności z 1950 r. (uznająca niewolnictwo za sprzeczne

⁵ Tamże, s. 397.

⁶ Tamże.

⁷ Określenie ‘harem’ (arab.) w muzułmańskim tradycyjnym domu oznacza część mieszkalną przeznaczoną dla kobiet, do której nie mają wstępu obcy mężczyźni. Jest to strefa prywatna domu.

z prawami człowieka). Ostatnim państwem świata, które zniosło formalnie niewolnictwo, była Arabia Saudyjska — 1962 r. Wart zauważenia jest fakt, że czarne niewolnictwo doprowadziło do wyludnienia wielu obszarów Afryki, opóźniając jej rozwój we wszystkich dziedzinach⁸. W sumie, biorąc pod uwagę eksport do Egiptu, na Bliski Wschód, do muzułmańskich regionów Azji, a także handel wewnątrz Afryki, wywóz niewolników można szacować nawet na 50 mln⁹. Dzięki niewolnikom z Czarnego Łądu możliwe było zagospodarowanie Ameryki Łacińskiej przez Europejczyków. Choć zdania badaczy są podzielone, należałoby się raczej przychylić do stwierdzenia, że rozwój wielu krajów europejskich, jak również Ameryki, nastąpił kosztem Afryki i jej mieszkańców.

Niestety, choć prawnie zniesiono niewolnictwo, XX w. przyniósł nowe, niespotykane dotąd jego formy. Jedną z nich była praca przymusowa więźniów hitlerowskich i stalinowskich w obozach koncentracyjnych, które służyły również do fizycznej eksterminacji. „Na podstawie zachowanych dokumentów obozowych oraz danych szacunkowych ustalono, że wśród co najmniej 1,3 mln osób deportowanych do obozu Auschwitz-Birkenau było około 232 tys. dzieci i młodocianych w wieku poniżej 18 lat. Liczba ta obejmuje około 216 tys. Żydów, 11 tys. Cyganów, co najmniej 3 tys. Polaków, ponad 1 tys. Białorusinów, Rosjan, Ukraińców i innych”¹⁰. „Los dzieci i młodocianych więźniów w zasadzie nie różnił się od losu więźniów dorosłych. Tak samo jak dorośli cierpieli głód, zimno, byli wykorzystywani jako siła robocza, byli karani, uśmierceni, byli obiektem zbrodniczych eksperymentów prowadzonych przez lekarzy SS. Eksterminacja dzieci w obozie oraz ich wywóz do innych obozów, zwłaszcza w końcowym etapie jego istnienia spowodowały, że niewiele spośród nich pozostało do wyzwolenia”¹¹.

Obecnie obserwujemy współczesną formę niewolnictwa, czyli handel ludźmi. Należy jednak pamiętać, że handel ludźmi jest tylko etapem pośrednim prowadzącym do faktycznego zniewolenia i nazwa ta nie oddaje całej istoty tego zjawiska. W XXI w. mamy do czynienia niemal z wszystkimi formami wyzysku, jakie występowały w historii świata, oraz z nowymi — bardziej podstępными, jak np. handel organami ludzkimi czy wykorzystywanie dziecka do produkcji materiałów lub przedstawień o charakterze pornograficznym. Mają one odmienny charakter i są mniej widoczne, dla przeciętnego człowieka wręcz niezauważalne.

⁸ I. Biezuńska-Małowist, M. Małowist, *Niewolnictwo...*, wyd. cyt., s. 322.

⁹ B. Nowak, *Współczesny handel ludźmi a nowożytny handel niewolnikami* [w:] Z. Lasocik (red.), *Handel ludźmi. Zapobieganie i ściganie*, Warszawa 2006, s. 46.

¹⁰ <http://pl.auschwitz.org.pl/h/index.php?option=com_content&task=view&id=17&Itemid=26>, 22 grudnia 2011 r.

¹¹ <http://pl.auschwitz.org.pl/h/index.php?option=com_content&task=view&id=17&Itemid=26&limit=1&limitstart=6>, 22 grudnia 2011 r. Zdjęcia przedstawiające dzieci w obozie koncentracyjnym Auschwitz-Birkenau zamieszczono w aneksie.

1.2. Przegląd definicji pojęć związanych z handlem dziećmi i innymi formami ich wykorzystania

Przy zajmowaniu się daną problematyką i jej omawianiu nie sposób pominąć znaczenia podstawowych pojęć. Tak samo jak badacz musi wiedzieć, o czym pisze, tak i odbiorca musi wiedzieć, o czym czyta. Poniżej przedstawiono definicje pojęć związanych z handlem dziećmi i ich wykorzystywaniem¹². Zostały one pogrupowane tematycznie od pojęć najbardziej ogólnych do szczegółowych — związanych z różnymi formami wykorzystywania. Wskazać przy tym należy, iż definicje mogą się różnić w zależności od źródła, z jakiego pochodzą. Przy wyborze poniższych kierowano się głównie ich charakterem prawnym oraz tym, aby najbardziej oddawały istotę zjawiska.

Handel ludźmi (ang. *trafficking in people*) — werbowanie, transport, dostarczanie, przekazywanie, przechowywanie lub przyjmowanie osoby z zastosowaniem:

1. przemocy lub groźby bezprawnej;
2. uprowadzenia;
3. podstępny;
4. wprowadzenia w błąd albo wyzyskania błędu lub niezdolności do należytego pojmowania przedsiębranego działania;
5. nadużycia stosunku zależności, wykorzystania krytycznego położenia lub stanu bezradności;
6. udzielenia albo przyjęcia korzyści majątkowej lub osobistej albo jej obietnicy osobie sprawującej opiekę lub nadzór nad inną osobą

— w celu jej wykorzystania, nawet za jej zgodą, w szczególności w prostytucji, pornografii lub innych formach seksualnego wykorzystania, w pracy lub usługach o charakterze przymusowym, w żebractwie, w niewolnictwie lub innych formach wykorzystania poniżających godność człowieka lub w celu pozyskania komórek, tkanek lub narządów wbrew przepisom ustawy. Jeżeli zachowanie sprawcy dotyczy małoletniego, stanowi ono handel ludźmi, nawet gdy nie zostały użyte metody lub środki wymienione w pkt 1–6¹³.

Niewolnictwo (ang. *slavery*) — stan zależności, w którym człowiek jest traktowany jak przedmiot własności¹⁴.

Handel dziećmi (ang. *trafficking in children*) — oznacza jakiegokolwiek działanie lub transakcję, w drodze której dziecko przekazywane jest przez jakąkolwiek

¹² Opracowano na podstawie informacji ze strony: <www.fdn.pl>.

¹³ Ustawa z 6 czerwca 1997 r. — Kodeks karny (DzU z 1997 r., nr 88, poz. 553 z późn. zm.), art. 115 § 22 k.k.

¹⁴ Tamże, art. 115 § 23.

osobę lub grupę osób innej osobie lub grupie osób za wynagrodzeniem lub jakąkolwiek inną rekompensatą¹⁵.

Dziecko — oznacza każdą istotę ludzką w wieku poniżej 18 lat, chyba że zgodnie z prawem odnoszącym się do dzieci, uzyska wcześniej pełnoletność¹⁶.

Komercyjne wykorzystywanie dzieci (ang. *commercial exploitation of children*) — odnosi się do ich wykorzystywania do pracy lub innych zajęć wiążących się z uzyskiwaniem korzyści przez inną osobę. Do tego rodzaju wykorzystywania zalicza się m.in. prostytucję dziecięcą. Działania te szkodzą fizycznemu i psychicznemu zdrowiu dziecka, a także jego rozwojowi intelektualnemu, moralnemu i społeczno-emocjonalnemu¹⁷.

Wykorzystywanie seksualne dzieci w celach komercyjnych (ang. *commercial sexual exploitation of children*) — jest pogwałceniem podstawowych praw dziecka. Dziecko traktuje się jako przedmiot seksualny o wartości handlowej, a wynagrodzenie wypłacane jest dziecku lub osobie trzeciej, w gotówce lub w naturze. Seksualne wykorzystywanie dzieci w celach komercyjnych (dziecięca prostytucja i pornografia) stanowi formę zniewolenia i przemocy wobec dzieci. Jest równoznaczne z pracą przymusową i współczesną formą zniewolenia¹⁸.

Do seksualnego wykorzystywania dzieci w celach komercyjnych zaliczamy te działania, które upokarzają, degradują dziecko lub zagrażają jego życiu. Wyróżnia się trzy główne, powiązane ze sobą formy seksualnego wykorzystywania dzieci w celach komercyjnych: prostytucja, pornografia i handel dziećmi dla celów seksualnych. Inne formy seksualnego wykorzystywania dzieci obejmują seksturystykę, małżeństwa dzieci i przymuszanie do małżeństwa¹⁹.

Prostytucja dziecięca (ang. *child prostitution*) — to angażowanie dziecka lub oferowanie jego usług seksualnych danej osobie za korzyści finansowe lub innego rodzaju świadczenie²⁰.

¹⁵ Protokół fakultatywny do Konwencji o prawach dziecka w sprawie handlu dziećmi, dziecięcej prostytucji i dziecięcej pornografii, przyjęty w Nowym Jorku 25 maja 2000 r. (DzU z 2007 r., nr 76, poz. 494).

¹⁶ Konwencja o prawach dziecka, podpisana w Nowym Jorku 20 listopada 1989 r. (DzU z 1991 r., nr 120, poz. 526 z późn. zm.).

¹⁷ Report of the Consultation on Child Abuse Prevention [Raport z konsultacji nad zapobieganiem krzywdzeniu dzieci] (1999), Światowa Organizacja Zdrowia (WHO), Genewa.

¹⁸ Declaration and Agenda for Action from the World Congress against the Commercial Sexual Exploitation of Children [Deklaracja końcowa I Światowego Kongresu Przeciwko Seksalnemu Wykorzystywaniu Dzieci w Celach Komercyjnych] (1996), Sztokholm.

¹⁹ Questions and answers about the Commercial Sexual Exploitation of Children [Pytania i odpowiedzi — Seksualne wykorzystywanie dzieci w celach komercyjnych] (2001), ECPAT International, Bangkok.

²⁰ Report of Special Rapporteur on the sale of children, child prostitution and child pornography [Raport specjalnego sprawozdawcy w sprawie handlu dziećmi, dziecięcej prostytucji i dziecięcej pornografii] (1996), UNHCR.

Prostytucja dziecięca to wykorzystanie dziecka do czynności seksualnych za wynagrodzeniem lub jakąkolwiek rekompensatą w innej formie²¹.

Pornografia dziecięca (ang. *child pornography*) — to przedstawienie (przy użyciu jakichkolwiek środków) dziecka zaangażowanego w sposób rzeczywisty lub symulowany w czynności o charakterze seksualnym lub przedstawienie intymnych części ciała dziecka dla celów erotycznych²². Pojęcie „pornografia dziecięca” obejmuje materiał pornograficzny, który w sposób widoczny przedstawia:

- osobę małoletnią w trakcie czynności o wyraźnym charakterze seksualnym;
- osobę, która wydaje się być nieletnią, w trakcie czynności o wyraźnym charakterze seksualnym;
- realistyczny obraz przedstawiający osobę małoletnią w trakcie czynności o wyraźnym charakterze seksualnym²³.

Seksturystyka (ang. *sex tourism*) — to podróże organizowane przez przemysł turystyczny albo bez jego pośrednictwa (ale z wykorzystaniem jego struktur), których podstawowym celem jest doprowadzenie do komercyjnych kontaktów seksualnych między turystami a osobami zamieszkującymi dane terytorium²⁴.

Seksturystyka to komercyjne wykorzystanie seksualne dziecka przez osoby podróżujące z jednego kraju do innego, zazwyczaj mniej rozwiniętego, w celu zaangażowania się w kontakty seksualne z dziećmi²⁵.

Małżeństwo pod przymusem (ang. *forced marriage*) — obejmuje małżeństwa zawarte przez osoby, które do stanu małżeńskiego zostały przymuszone wbrew swojej woli lub nie były w pełni świadome i poinformowane, że wступują w związek małżeński. Brak zgody może dotyczyć jednej lub obu stron albo zgoda ta może być wymuszona. Przymuszenie do małżeństwa może dotyczyć dwojga dzieci, dziecka i dorosłego lub dwojga dorosłych²⁶.

Pedofilia (ang. *pedophilia*) — to zaburzenie preferencji seksualnych, w którym obiektem seksualnym jest dziecko, które nie wkroczyło jeszcze w okres dojrzewania (zazwyczaj poniżej 13. roku życia)²⁷.

²¹ Protokół fakultatywny do Konwencji o prawach dziecka w sprawie handlu dziećmi..., wyd. cyt.

²² Tamże.

²³ Konwencja Rady Europy z 23 listopada 2001 r. o cyberprzestępczości.

²⁴ WTO Statement on the Prevention on the Organized Child Sex Tourism [Stanowisko Światowej Organizacji Turystyki dotyczące zorganizowanej seksturystyki], Światowa Organizacja Turystyki, Egipt 1995.

²⁵ Questions and answers..., wyd. cyt.

²⁶ Semantics or Substance? Towards a shared understanding of terminology referring to the sexual abuse and exploitation of children (2005), NGO Group for the Convention on the Rights of the Child.

²⁷ Redefining the Jargon. Sexual Abuse of Children, Child Pornography and Paedophilia on the Internet: An International challenge (1999), UNESCO, Paris.

Pedofilia — popęd płciowy do osobników nieposiadających drugo- i trzeciorzędowych cech płciowych. Statystycznie występuje częściej u mężczyzn niż kobiet²⁸.

Grooming — to działania osoby dorosłej, która przy użyciu chatroomów (i innych środków komunikacyjnych dostępnych w Internecie) stara się nakłonić dziecko do kontynuacji znajomości w formie spotkania w świecie rzeczywistym z intencją seksualnego wykorzystania go²⁹.

Wykorzystywanie seksualne dziecka (ang. *child sexual abuse*) — to włączenie dziecka w aktywność seksualną, której nie jest ono w stanie w pełni zrozumieć i udzielić na nią świadomej zgody i/lub do której z pewnością nie dojrzało rozwojowo i nie może zgodzić się w ważny prawnie sposób, i/lub która jest niezgodna z normami prawnymi lub obyczajami danego społeczeństwa.

Z wykorzystaniem seksualnym mamy do czynienia w sytuacji, gdy taka aktywność wystąpi pomiędzy dzieckiem a dorosłym lub dzieckiem a innym dzieckiem; ponadto jeśli te osoby ze względu na wiek bądź stopień rozwoju pozostają w relacji opieki, zależności, władzy. Celem takiej aktywności jest zaspokojenie potrzeb innej osoby. Aktywność taka może dotyczyć:

- a) namawiania lub zmuszania dziecka do angażowania się w czynności seksualne,
- b) wykorzystywania dziecka do prostytucji lub innych prawnie zakazanych praktyk o charakterze seksualnym,
- c) wykorzystywania dziecka do produkcji materiałów lub przedstawień o charakterze pornograficznym³⁰.

Zachowania seksualne angażujące dziecko — termin ten odnosi się do aktywności, których celem jest stymulacja seksualna (nie dotyczy to kontaktu z genitaliami dziecka w sytuacjach związanych ze sprawowaniem opieki nad nim). Zachowania te dzielą się na: zachowania z kontaktem fizycznym (penetracja i kontakt bez penetracji) oraz zachowania bez kontaktu fizycznego (ekshibicjonizm, voyeuryzm, włączanie dziecka w oglądanie lub produkcję materiałów pornograficznych, składanie dziecku propozycji o charakterze seksualnym, werbalne molestowanie dziecka)³¹.

Za dziecko wykorzystane seksualnie można uznać każdą jednostkę w wieku bezwzględnej ochrony, jeśli osoba dojrzała seksualnie — czy to przez świadome

²⁸ Diagnostic and Statistical Manual — DSM IV [Klasyfikacja DSM-IV Amerykańskiego Towarzystwa Psychiatrycznego], American Psychiatric Association (APA).

²⁹ Semantics or Substance? Towards a shared understanding of terminology referring to the sexual abuse and exploitation of children (2005), NGO Group for the Convention on the Rights of the Child.

³⁰ Report of the Consultation on Child Abuse Prevention [Raport z konsultacji w sprawie zapobiegania krzywdzeniu dzieci] (1999), Światowa Organizacja Zdrowia (WHO), Genewa.

³¹ D. Finkelhor, *A Sourcebook on Child Sexual Abuse*, New York 1986.

działanie, czy też przez zaniedbywanie swoich społecznych obowiązków lub obowiązków wynikających ze specyficznej odpowiedzialności za dziecko — dopuszcza się zaangażowania dziecka w jakąkolwiek aktywność natury seksualnej, której intencją jest zaspokojenie osoby dorosłej³².

Dzieci przymuszane do pracy (ang. *child labour*) — praca dzieci odnosi się do praktyk, które są psychicznie, społecznie i moralnie niebezpieczne i szkodliwe dla dzieci oraz wpływają na ich edukację szkolną poprzez pozbawienie ich możliwości uczęszczania do szkoły lub wymuszanie na nich przedwczesnego opuszczania szkoły, a także wiąże się z łączeniem obecności w szkole ze zbyt długą i wyczerpującą pracą. Najcięższe formy pracy dzieci obejmują: niewolnictwo, odłączenie od rodziny, narażenie na poważne ryzyko lub chorobę, konieczność samodzielnego utrzymania się na ulicach wielkich miast³³.

Określenie „najgorsze formy pracy dzieci” odnosi się do:

- a) wszystkich form niewolnictwa lub praktyk podobnych do niewolnictwa, takich jak sprzedaż dzieci i handel nimi, niewolnictwo za długi i pańszczyzna lub praca przymusowa albo obowiązkowa, w tym przymusowe lub obowiązkowe rekrutowanie dzieci do udziału w konflikcie zbrojnym;
- b) korzystania, angażowania lub proponowania wykorzystania dziecka do prostytucji, pornografii lub przedstawień pornograficznych;
- c) korzystania, angażowania lub proponowania wykorzystania dziecka do nielegalnych działalności, w szczególności do produkcji narkotyków i handlu nimi, jak to określają stosowne traktaty międzynarodowe;
- d) pracy, która ze względu na swój charakter lub okoliczności, w których jest prowadzona, może zagrażać zdrowiu, bezpieczeństwu lub moralności dzieci³⁴.

Dzieci bez opieki rodzicielskiej, dzieci rozłączone z rodzicami (ang. *unaccompanied children*) — to dzieci pozbawione podstawowego źródła ochrony. Znalazły się one w tej sytuacji, gdyż czasowo lub trwale:

- straciły swoich rodziców lub opiekunów, którzy sprawowali nad nimi opiekę;
- straciły kontakt ze swoimi opiekunami (np. dzieci, które żyją lub pracują na ulicy, są uchodźcami lub zostały przesiedlone);
- zostały oddzielone od swoich opiekunów (np. rodzice są aresztowani lub dzieci porwano);
- zostały umieszczone przez swoich rodziców/opiekunów w systemie opieki alternatywnej (np. dzieci niepełnosprawne lub dzieci z ubogich rodzin umieszczone w instytucjach);

³² Standing Committee on Sexually Abused Children.

³³ Decent Work and the Millennium Development Goals [Uczciwa praca i milenijne priorytety rozwoju] (2005), Międzynarodowa Organizacja Pracy.

³⁴ Konwencja nr 182 Międzynarodowej Organizacji Pracy dotycząca zakazu i natychmiastowych działań na rzecz eliminowania najgorszych form pracy dzieci, przyjęta w Genewie 17 czerwca 1999 r. (DzU z 2004 r., nr 139, poz. 1474).

- zostały pozbawione przez państwo opieki rodzicielskiej (np. poprzez pozbawienie rodziców praw rodzicielskich z powodu przemocy domowej), długo-terminowo przebywają w instytucjach opieki zdrowotnej (np. z powodów takich, jak zarażenie HIV/AIDS);
- przebywają w ośrodku szkolno-wychowawczym, izbie zatrzymań dla młodocianych, ośrodku resocjalizacyjno-poprawczym lub karnym w rezultacie administracyjnej lub sądowej decyzji (np. podejrzeni albo skazani młodociani sprawcy lub dzieci ubiegające się o status uchodźcy)³⁵.

Dzieci pozbawione opieki — to dzieci, które zostały oddzielone od obojga rodziców i innych krewnych, nie przebywają pod opieką żadnego dorosłego, który zgodnie z prawem lub obyczajami jest odpowiedzialny za opiekę nad nimi³⁶.

Dzieci cudzoziemskie bez opieki (ang. *separated children*) — to osoby poniżej 18. roku życia, które przebywają poza krajem swego pochodzenia i są oddzielone od obojga rodziców lub prawnego opiekuna. Niektóre dzieci pozostają same, podczas gdy inne mogą mieszkać z członkami dalszej rodziny. Wszystkie dzieci bez opieki mają prawo do ochrony gwarantowanej przez szerokie spektrum międzynarodowych i krajowych aktów prawnych. Dzieci te mogą szukać azylu ze względu na obawę przed prześladowaniami lub brak ochrony na skutek naruszania praw człowieka, konfliktu zbrojnego lub sytuacji politycznej w kraju, z którego pochodzą. Mogą być ofiarami handlu ludźmi, wykorzystywania seksualnego czy innego rodzaju wykorzystywania. Dzieci te mogły także przybyć do Europy, aby uciec przed złymi warunkami życia³⁷.

Dzieci ulicy (ang. *street children*) — to osoby poniżej 18. roku życia, które przez krótszy lub dłuższy czas żyją w środowisku ulicznym. Przenoszą się z miejsca na miejsce, nawiązując kontakt z grupą rówieśniczą lub innymi osobami na ulicy. Oficjalny adres tych dzieci to adres rodziców lub jakiejś instytucji socjalnej. Dzieci te mają słaby kontakt ze swoimi rodzicami, z przedstawicielami szkół i instytucji wspomagających, które ponoszą za nie odpowiedzialność, lub w ogóle nie mają takiego kontaktu³⁸.

Wyróżnia się trzy typy „dzieci ulicy”:

- dzieci żyjące na ulicy — uciekły od swych rodzin i mieszkają na ulicy;
- dzieci pracujące na ulicy — mieszkają w swych domach, jednakże większość czasu spędzają na ulicach i samodzielnie zaspokajają swoje potrzeby;

³⁵ Children without Primary Caregivers and in Institutions [Dzieci pozbawione opieki rodzicielskiej i dzieci w instytucjach], UNICEF.

³⁶ Inter-agency Guiding Principles on Unaccompanied and Separated Children [Międzyagencyjne zasady postępowania dotyczące dzieci bez opieki] (2004), Międzynarodowy Komitet Czerwonego Krzyża.

³⁷ Statement of good practice [Zasady dobrej praktyki] (2004), Save the Children, UNHCR.

³⁸ International Association for Street Children AIDER.

- dzieci z rodzin żyjących na ulicy — mieszkają na ulicach razem ze swymi rodzinami³⁹.

„Dzieci ulicy” spędzają praktycznie cały czas na ulicy. W domu właściwie tylko nocują. Na ulicy „załatwiają” wszystko — od pieniędzy po żywność, zabawki i ubrania. Nie znają wartości pieniądza i rzeczy. Znajdują przyjemność w niszczeniu mienia. Często są członkami nieformalnych grup dziecięcych, gdzie obowiązuje kult siły. Wdają się w bójki lub napadają na przypadkowych ludzi. „Zarabiają”, głównie żebrząc i kradnąc, a zdobytymi towarami handlują między sobą lub na bazarach. Część dzieci eksperymentuje z alkoholem, klejami i używkami, gdyż brak zajęć i opieki sprawia, że staje się to atrakcyjną formą spędzania czasu. Prawie wszystkie „dzieci ulicy” mają poważne kłopoty w szkole z powodu wagarów, agresji i niskich możliwości intelektualnych spowodowanych zaniedbaniami wychowawczymi. Powielają styl życia swoich rodziców, stając się częścią marginesu społecznego. Brak prawidłowych wzorców w rodzinie powoduje, że dzieci nie potrafią nawiązywać bliskich i konstruktywnych relacji z rówieśnikami⁴⁰.

Adopcja — termin równoznaczny z określeniem „przysposobienie”. Przez przysposobienie należy rozumieć powstały z woli osób zainteresowanych taki stosunek prawny, jaki istnieje pomiędzy rodzicami a dzieckiem. Jest to więc stosunek rodzicielski, w ramach którego powstają między przysposabiającym a przysposobionym wszelkie obowiązki i prawa właściwe dla naturalnego stosunku rodzicielskiego. Wiążą się z tym stan cywilny polegający na pochodzeniu jednej osoby od drugiej, władza rodzicielska oraz obowiązek alimentacyjny⁴¹.

Krzywdzenie dziecka (ang. *child abuse, child maltreatment*) — krzywdzenie lub maltretowanie dziecka to wszystkie formy fizycznego i/lub emocjonalnego złego traktowania, zaniedbania, wykorzystania seksualnego lub komercyjnego, doznane od osoby odpowiedzialnej za dziecko, której ono ufa lub która ma władzę nad nim, skutkujące faktyczną lub potencjalną krzywdą dziecka dla jego zdrowia, możliwości przetrwania, rozwoju albo godności⁴².

Krzywdzenie dziecka to każde działanie lub bezczynność jednostki, instytucji lub społeczeństwa jako całości i każdy rezultat takiego działania lub bezczynności, które nie respektują równych praw i swobody dzieci i/lub zakłócają ich optymalny rozwój⁴³.

Krzywdzenie dziecka to każde działanie bądź jego zaniechanie ze strony rodzica lub opiekuna prowadzące do śmierci, poważnego uszkodzenia ciała lub krzywdy emocjonalnej, wykorzystania seksualnego, a także każde działanie

³⁹ UNICEF, 1986.

⁴⁰ Rada Programu „Dzieci Ulicy” Fundacji dla Polski.

⁴¹ J. Pietrzykowski, *Kodeks rodzinno-opiekuńczy z komentarzem*, Warszawa 1990, s. 64.

⁴² Report of the Consultation..., wyd. cyt.

⁴³ D.G. Gil, *Violence against children*, Cambridge 1970.

lub jego zaniechanie powodujące ryzyko doznania przez dziecko poważnej krzywdy⁴⁴.

Krzywdzenie instytucjonalne (ang. *institutional abuse*) — to każdy system, program, działanie, procedura lub indywidualna interakcja z dzieckiem w opiece instytucjonalnej, która nadużywa, zaniedbuje lub jest szkodliwa dla zdrowia, bezpieczeństwa lub dobrego stanu emocjonalnego i fizycznego dziecka, lub która w jakikolwiek inny sposób wykorzystuje albo też narusza podstawowe prawa dziecka⁴⁵.

Krzywdzenie instytucjonalne odnosi się do krzywdzenia dziecka przez pracownika instytucji opieki, szkodliwych praktyk funkcjonujących w instytucji lub niewłaściwych postaw społeczeństwa, dotyczących opieki instytucjonalnej. Kategorie krzywdzenia instytucjonalnego to: urazy nieprzypadkowe, wykorzystywanie seksualne, niezapewnienie odpowiedniej opieki, krzywdzenie emocjonalne, niemoralne zachowania personelu, szkodliwe ograniczenia nakładane na dziecko, celowe powodowanie niepowodzeń dziecka lub upokarzanie go⁴⁶.

Krzywdzenie emocjonalne (ang. *emotional abuse*) — oznacza niezapewnianie dziecku rozwojowo odpowiedniego, wspierającego środowiska, łącznie z dostępnością osoby znaczącej, tak by dziecko mogło rozwinąć stabilne i pełne kompetencje emocjonalne i społeczne adekwatne do jego osobistych możliwości i kontekstu społecznego, w którym żyje. Te niekorzystne działania wobec dziecka powodują lub z dużym prawdopodobieństwem mogą spowodować krzywdy zdrowotne, fizyczne, psychiczne, moralne lub społeczne w rozwoju dziecka, a kontrola nad nimi spoczywa na rodzicu lub innej osobie, z którą dziecko pozostaje w relacji opartej na zaufaniu, władzy lub odpowiedzialności. Działania uznawane za krzywdzenie emocjonalne obejmują: ograniczanie swobodnego poruszania się, upokarzanie, oczernianie, traktowanie dziecka jako „kozła ofiarnego”, straszenie, dyskryminowanie, wyśmiewanie oraz wszelkie inne niefizyczne formy wrogiego lub odrzucającego traktowania⁴⁷.

Malretowanie psychiczne — oznacza powtarzający się wzorzec zachowań opiekuna lub skrajnie drastyczne wydarzenie (lub wydarzenia), które powodują u dziecka poczucie, że jest złe, niekochane, niechciane, zagrożone i że jego osoba ma wartość jedynie wtedy, gdy zaspokaja potrzeby innych. Formy maltretowania

⁴⁴ Child Abuse Prevention and Treatment Act [Ustawa o zapobieganiu przemocy wobec dzieci i terapii dla dzieci krzywdzonych] (1974), USA.

⁴⁵ E. Gil, *Institutional abuse of children in out-of-home care*, „Child & Youth Services” 1982, vol. 4.

⁴⁶ N. Rindfleisch, J. Rabb, *How much of a problem is resident mistreatment in child welfare institutions*, „Child Abuse and Neglect” 1984, vol. 8.

⁴⁷ Report of the Consultation on Child Abuse Prevention [Raport z konsultacji w sprawie zapobiegania krzywdzeniu dzieci] (1999), Światowa Organizacja Zdrowia (WHO).

psychicznego to: odtrącanie, zastraszanie, wyzyskiwanie/przekupstwo, odrzucenie emocjonalne, izolowanie, zaniedbywanie rozwoju umysłowego, nauki, opieki medycznej⁴⁸.

Emocjonalne krzywdzenie i zaniedbywanie definiuje się jako związek pomiędzy dzieckiem a opiekunem, charakteryzujący się utrwalonymi, szkodliwymi dla dziecka wzorami działania. Te jednak nie obejmują bezpośredniego kontaktu cielesnego. Do kategorii krzywdzenia psychicznego można zaliczyć:

- uczuciową niedostępność, brak reakcji emocjonalnej, zaniedbywanie (obejmuje niewrażliwość rodziców) — przypisywanie dziecku negatywnych cech, błędna ocena dziecka (wrogość, oczernianie, odrzucanie dziecka, które jest postrzegane jako zasługujące na takie traktowanie);
- niekonsekwentne i niewłaściwe dla rozwoju dzieci interakcje (stawianie dziecku oczekiwań wykraczających poza możliwości na danym etapie rozwoju, nadmierna opiekuńczość, ograniczenie poznawania i uczenia się, narażenie na zawstydzające lub traumatyczne wydarzenia i interakcje);
- nieuznawanie lub lekceważenie indywidualności i odrębności dziecka (wykorzystywanie go do zaspokojenia potrzeb psychologicznych rodzica, nieumiejętność rozróżniania między rzeczywistością a życzeniami i przekonaniami dorosłego dotyczącymi dziecka);
- uniemożliwianie dziecku adaptacji społecznej (wspieranie postaw antyspołecznych, zaniedbanie psychiczne — niezapewnienie odpowiedniej stymulacji poznawczej lub możliwości doświadczania i uczenia się)⁴⁹.

Zaniedbywanie dziecka (ang. *child neglect*) — to niezapewnianie odpowiednich warunków do rozwoju dziecka w sferze zdrowotnej, edukacyjnej i emocjonalnej, odpowiedniego odżywiania, schronienia i bezpieczeństwa, w ramach środków dostępnych rodzicom lub opiekunom, i w następstwie powodujące lub mogące powodować uszczerbek na zdrowiu dziecka lub zaburzenie rozwoju psychicznego, moralnego lub społecznego. Wyróżnia się zaniedbanie fizyczne (ekonomiczne, zdrowotne), emocjonalne, edukacyjne (intelektualne)⁵⁰.

Zaniedbywanie to niezaspokajanie podstawowych potrzeb dziecka. Zaniedbywanie może być: fizyczne, zdrowotne, edukacyjne, emocjonalne⁵¹.

⁴⁸ The American Professional Society on the Abuse of Children [Amerykańskie Stowarzyszenie Profesjonalistów Przeciwdziałających Krzywdzeniu Dzieci].

⁴⁹ D. Glaser, *Podstawy teoretyczne i pojęciowe dotyczące krzywdzenia psychicznego i zaniedbywania emocjonalnego dzieci*, „Dziecko Krzywdzone. Teoria, badania, praktyka” 2003, nr 4, s. 52.

⁵⁰ Report of the Consultation on Child Abuse Prevention [Raport z konsultacji nad zapobieganiem krzywdzeniu dzieci], Światowa Organizacja Zdrowia, Genewa 1999.

⁵¹ Child Abuse Prevention and Treatment Act [Ustawa o zapobieganiu przemocy wobec dzieci i terapii dla dzieci krzywdzonych] (1974), USA.

Kary fizyczne (ang. *corporal punishment*) — kara cielesna to każda kara, do której wymierzenia używana jest siła fizyczna, i która w zamierzeniu ma sprawić ból lub spowodować dyskomfort⁵².

Przemoc fizyczna wobec dziecka (ang. *physical child abuse*) — to taka przemoc, w wyniku której dziecko doznaje faktycznej fizycznej krzywdy lub jest nią potencjalnie zagrożone. Krzywda ta następuje w wyniku interakcji, nad którą kontrolę sprawuje rodzic lub inna osoba odpowiedzialna za dziecko, lub której dziecko ufa, lub która ma władzę nad nim. Przemoc fizyczna wobec dziecka może być czynnością powtarzalną lub jednorazową⁵³.

Przemoc fizyczna wobec dziecka to celowe użycie wobec niego siły fizycznej, które powoduje lub z dużym prawdopodobieństwem może spowodować uszczerbek na zdrowiu dziecka, zagrażać jego życiu, rozwojowi i godności. Działania te mogą obejmować: uderzanie, bicie, kopanie, potrząsanie, gryzienie, duszenie, parzenie, przypalanie, trucie⁵⁴.

Zastępczy (przeniesiony) zespół Münchhausena (ang. *Münchhausen Syndrome by Proxy* — MSBP) — polega na celowym wywoływaniu przez rodziców rzeczywistych objawów chorobowych u dziecka. Objawy te zazwyczaj mają charakter przewlekły lub nawracający, ponadto rodzice przekazują lekarzom fałszywe informacje na temat dotychczasowego przebiegu choroby. Zespół ten jest najczęściej rozpoznawany u dzieci w wieku 0–6 lat, które są zbyt małe, aby ujawnić swoją sytuację. Wśród wywoływanych objawów zdarzają się najczęściej: niezdolność ruchowa i patologiczna senność na skutek podawania dzieciom dużych dawek barbituranów, uporczywe wymioty na skutek mechanicznej prowokacji, hipoglikemia po podaniu insuliny, zakażenia wywołane wstrzykiwaniem zanieczyszczonych substancji⁵⁵.

Zastępczy zespół Münchhausena — jest szczególną formą maltretowania dziecka przez opiekunów. Polega ona na tym, że rodzice (opiekunowie) fałszywie informują lekarzy o rzekomych objawach chorobowych ich dzieci, a sami preparują lub wywołują chorobę. Manipulacje te prowadzą do wytwarzania objawów lub choroby nierzadko w sposób przestępczy. Zespół Münchhausena swoją nazwę

⁵² Eliminating Corporal Punishment: A Human Rights Imperative for Europe's Children (2005), Rada Europy.

⁵³ Report of the Consultation on Child Abuse Prevention [Raport z konsultacji nad zapobieganiem krzywdzeniu dzieci], Światowa Organizacja Zdrowia, Genewa 1999.

⁵⁴ Preventing Child Maltreatment: a guide to taking action and generating evidence (2006), Światowa Organizacja Zdrowia, International Society for the Prevention of Child Abuse and Neglect [Międzynarodowe Towarzystwo Przeciwdziałania Przemocy i Zaniechaniu Dzieci].

⁵⁵ E. Bloch-Bogusławska, E. Wolska, J. Duży, *Zespół bitego dziecka*, „Archiwum Medycyny Sądowej i Kryminologii” 2004, nr 2–3.